

Проців Лілія Йосипівна,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
LilijaB@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-7263-2133

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ: ВІДЕНСЬКІ ЗУСТРІЧІ

У статті висвітлюється погляд на історію української музичної педагогіки як метаісторію, змістом якої є незмінні величини, духовні константи людства. До сталих структур, стійких в історичному часі, належать і такі сюжети, як збіги, аналогії, зустрічі в історії, часі та просторі, які вимагають знаково-символічного тлумачення.

З'ясовується, що ключовими учасниками складної драматургії української історії поряд з персонами виступають також міста як духовні та культурні центри, знакові для розвитку вітчизняної музичної культури й освіти. Серед західноєвропейських міст, яким належить провідна роль у драмі вітчизняної історії, Відень — мегаполіс, у різні часи політична та мистецька столиця Європи, а для значної частини українців — юридична столиця. Значення Відня висвітлюється на прикладі життєвого та творчого шляху Є. Мандичевського й С. Боткевича, музикантів, представників різних поколінь і регіонів, об'єднаних єдиним часопростором української історії та культури, у житті й творчості яких відобразився історичний шлях народу, відбулось символічне згортання історії у долю людини.

Ключові слова: історія української музичної педагогіки, метаісторія, музична культура, культурні архетипи Відня, наукова та творча еліта.

Проців Л.И.**История украинской музыкальной педагогики: венские встречи**

В статье освещается взгляд на историю украинской музыкальной педагогики как метаисторию, содержание которой составляют неизменные величины, духовные константы человечества. К структурам, стойким в историческом времени, принадлежат и такие сюжеты, как совпадения, аналогии, встречи в истории, во времени и пространстве, которые требуют знаково-символического толкования.

Выясняется, что ключевыми участниками сложной драматургии украинской истории вместе с персонами выступают также и города как духовные и культурные центры, знаковые для развития отечественной музыкальной культуры и образования. Среди западноевропейских городов, которым принадлежит ведущая роль в драме отечественной истории, Вена — в разные времена политическая и культурная столица Европы, а для значительной части украинцев — юридическая столица. Значение Вены освещается на примере жизненного и творческого пути Е. Мандычевского и С. Борткевича, музыкантов, представителей разных поколений и регионов, объединенных единым временным и пространственным процессом украинской истории и культуры, в жизни и творчестве которых отразился исторический путь народа, произошло символическое свертывание истории в судьбу человека.

Ключевые слова: история украинской музыкальной педагогики, метаистория, музыкальная культура, культурные архетипы Вены, научная и творческая элита.

L. Protsiv**History of the Ukrainian Music Pedagogy: Viennese Meetings**

The article substantiates the features of the history of musical pedagogy as meta-history, the content of which is immutable values, spiritual constants of mankind, as well as such phenomena as coincidence, meetings in time and space, their sign and symbolic interpretation.

Along with people, cities are important participants in the complex drama of the Ukrainian history. They are spiritual and cultural centers important for the development of national culture and education. Many of them received symbolic names, for instance, Second Jerusalem (Kyiv), Chernihiv Athens, Galician Piedmont (Lviv, Galicia in general). Among the Western European cities, which have

a leading role in the drama of national history and culture there is Vienna, "the golden apple of Europe", a metropolis, at different times the political and artistic capital of Europe, and for many Ukrainians the juridical capital. Vienna holds the mission of the world's city, which has summed up the experience of history and has become a stage of human drama, drama of events and nations.

The cultural archetypes of Vienna, which finally determined the direction of further development of the European musical culture, include the works of "Viennese classics", the era of Biedermeier, "Viennese waltz", "Viennese secession". Many significant events, real and symbolic meetings in the history of Ukrainian culture took place in Vienna. It was the Austrian capital, where a considerable part of the scientific and creative elite of Ukraine obtained European education. This was the place where the fighters for the Ukrainian statehood found political protection.

The article briefly describes the activities of "the Ukrainian Viennese" Eusebius Mandychevsky and Serhiy Bortkevich, two artists, musicians, heroes of the national historical drama, representatives of different generations and regions, united by the time and space of the Ukrainian history and culture, whose life reflected the tragic fate of the people, took place transformation of the history into person's destiny.

The meta-history approach substantially expands and enhances the possibilities of traditional methodology. Sign and symbolic comprehension of the past requires highlighting spiritually significant processes in the development of history, their contrast, comparison, reading the "text" of historical events, the discovery of its "subtext", which is "the semantic and vital awareness of being".

Key words: *history of Ukrainian musical pedagogy, meta-history, musical culture, cultural archetypes of Vienna, scientific and creative elite.*

© Проців Л.Й., 2019

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку українського суспільства, багатомірність буття зумовлюють загострену увагу наукової спільноти до проблем людської особистості, пошук нових методологічних підходів у галузі гуманітарних знань. Новий етап науково-педагогічного мислення характеризується «методологічним синтезом» (І. Ковальченко), «поліпарадигмальним підходом» (А. Овчинников), визначається як «період методологічного вільнодумства». Структурі сучасного педагогічного знання притаманні також «багатомірність, варіативність і поліфонія», а усі методологічні підходи та методи наукового дослідження поєднуються за принципом «симфонізму» (М. Богуславський).

Нова стратегія мислення зумовлює посилення морального чинника у механізмі вирішення політичних, соціальних та національних проблем. Необхідною умовою прогресивного розвитку людства у ХХІ ст. має стати утвердження «етичної духовності, моральної політики і морального світу» [3, 187]. На порядку денному знову постає ідея мудрості в її етичному тлумаченні, сутність якої полягає у пріоритеті людських цінностей над будь-якими іншими. Нова методологічна парадигма апелює до необхідності формування «нової духовності та неklasичної раціональності». При цьому реалізація принципу пріоритетності загальнолюдських цінностей зовсім не передбачає зменшення вартості національного чи регіонального у по-

рівнянні з глобальним, а навпаки — піднесення продуктивної культуротворчої діяльності окремих співтовариств до рівня загальнолюдських цінностей [3, 184].

За окреслених умов постає необхідність зміни «стратегічних орієнтирів історії». Усвідомлення відповідальності за майбутнє людства має формувати нові методи наукового пізнання, особливо в галузі людського буття. Від ходу історичного розвитку людської цивілізації залежить доля людства, оскільки історія є відображенням багатомірності та безмежності людського буття, адже «історія є біографією духу і звершенням суду над людством, чи шляхом до спасіння...» [3, 211].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток мистецької педагогіки в Україні на різних етапах досліджується у працях вітчизняних вчених-педагогів Л. Кондрацької, Л. Масол, О. Михайличенка, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, С. Уланової, В. Черкасова, О. Шевнюк, В. Шульгіної, О. Щолокової та ін.

Окремі аспекти розвитку музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики в Україні, зумовлені хронологічними та географічними рамками, висвітлюються у дослідженнях С. Горбенка, Т. Грищенко, Т. Карпінської, А. Омельченко, З. Валіхновської, А. Желан, С. Матвієнко, О. Поясик, Л. Проців, І. Фрайта.

Розвиток музичної педагогіки та освіти в Україні простежується у працях музикознавців: Т. Булат, М. Загайкевич, В. Іванова, Л. Кия-

новської, Л. Мазепи, Л. Корній, С. Павлишин, Т. Старух, Б. Сюті, Т. Філенка, К. Шамаєвої, О. Шреєр-Ткаченко, М. Черепанина та ін.

Історія української музичної культури та освіти у контексті творчого простору Відня характеризується у наукових дослідженнях та публікаціях І. Дем'янця (мистецька діяльність Андрія Гнатишина у контексті музичної культури ХХ ст.), Г. Карась (музична культура української діаспори у світовому просторі та часі ХХ ст.), Л. Кияновської (постановка проблеми дослідження постаті Є. Мандичевського у вітчизняному музикознавстві), Т. Малярчук (погляд на Відень український з Відня сучасного), О. Чередниченко (творча діяльність та фортепіанна спадщина С. Борткевича), М. Черепанина (Відень у контексті розвитку української музичної культури другої половини ХІХ — початку ХХ ст.), М. Яцківа (перша спроба дослідження постаті Є. Мандичевського у вітчизняній науковій думці).

Проте чисельність наукових робіт все ж засвідчує, що історія української музичної педагогіки у контексті культурного простору Відня крізь призму метаісторичного підходу не розглядалась, що і зумовило вибір теми дослідження. Отож **мета статті** — здійснити обґрунтування історії музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики в Україні наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ ст. як метаісторії, простежити реальні та символічні зустрічі представників української культури у Відні.

Методологія дослідження. Сучасний етап історії людства характеризується переходом від індустріальної до постіндустріальної цивілізації, «інформаційного суспільства»; від звичайної культури до метакультури, від історії як втілення хроносу, горизонтальної послідовності історичних подій, до метаісторії як поєднання горизонталі часу та вертикалі духу. Нова концепція осмислення історії окреслює перехід аналізу суб'єкт-об'єктної взаємодії до знаково-символічного пізнання і моделювання дійсності та передбачає зростання ролі символічних методів осягнення останньої. На перший план наукового пізнання висувається інструментарій герменевтики, який розкриває багатоваріантність моделей та «плюралізм припущень». Утверджується нова парадигма пізнавальної діяльності, яка виявляє її «полінелінійність, поліваріантність» [3, 180, 184].

За умов застосування метаісторичного підходу традиційному розумінню історії як того, що минає і не зберігається, протиставляється тлумачення історичних процесів з позиції не-

змінних структур як результату культурних надбань людства. Вивчення історії за цих умов не зводиться до відтворення надбань попередніх епох, а вимагає виокремлення того, що не минає, виділення структур, стійких в історичному часі, наявність яких і визначає її метаісторичний характер. Горизонталь часу доповнюється вертикаллю духу, бо, як стверджував відомий український історик І. Крип'якевич, «...історія се наука і знання про духовний розвиток людства». Таким чином, у хід історії вписані незмінні величини, загальнолюдські цінності, такі як Істина, Добро, Краса, християнська тріада Віра, Надія, Любов [8].

Нелінійність та поліфонічність історії проявляється також в її поступальному, колоподібному чи хвилеподібному, тобто нелінійному русі. Об'єктами історії як метаісторії постають такі явища, як збіг, аналогії, «зустрічі в історії», реальні та умовні, які долають метафізичну відстань у просторі та часі. Зустрічі, які можна вважати випадковими, а можна надати їм вищого сенсу, статусу закономірностей, що відображають аксіологічну значимість подій, їхній метаісторичний характер. Вони відбуваються не за хронологією чи в результаті випадкового збігу, а за потребою вищого порядку, на запит «майбутнього» [4, 87].

Виклад основного матеріалу. Яскравими персонажами складної драматургії української історії поряд з людьми виступають міста, українські та західноєвропейські, духовні та культурні центри, знакові для розвитку музичної культури та освіти в Україні, настільки важливі, що отримали символічні назви — Другий Єрусалим (Київ), Чернігівські Афіни (Чернігів), Галицький П'ємонт (Львів, Галичина загалом). У Західній Європі також є міста, яким належить важлива роль у розвитку вітчизняної історії, культури та освіти. До таких міст належать Прага, Лейпциг, Відень та інші.

Відень — «Золоте яблуко» Європи, мегаполіс, мистецька столиця Європи, політична столиця великої імперії, яка більше сторіччя об'єднувала у своїх кордонах європейські народи, формувала свого роду «комунікативне поле міжконтинентальних культурних зв'язків» [4, 93].

Відень позначено місією світового міста. Розглядаючи ціннісну традицію Відня як осередку європейської культури, точніше полікультури (в розумінні місто — як окрема ціннісна система, традиція), можемо простежити «інтимні механізми становлення національних макрокультур та центрорієнтовані монадні сили, що позначені місією великих світових

міст. Адже світові міста зазвичай підсумовують досвід історії, виступають своєрідною сценою багатоголової драми людей та подій, народів та їхніх долей» [4, 99]. До культурних архетипів Відня, які мали значний вплив на подальший розвиток музичної культури, можна зарахувати такі феномени, як віденський музичний класицизм, епоха бідермаера, віденська сецесія, віденський вальс.

У першій половині XIX ст. австрійська столиця була центром європейської музичної культури. Місто приваблювало наукову та творчу інтелігенцію ліберальною внутрішньою політикою, лояльністю до політичних і соціокультурних потреб націй, які населяли імперію, активним мистецьким життям. Ще жив і творив Л. Бетховен, провадив насичене творче життя Ф. Шуберт, формувався творчий світогляд Й. Брамса. На концертних естрадах панували знамениті віртуози, в оперних театрах з успіхом йшли опери Дж. Россіні. Музика впевнено входила у побут пересічних громадян. Найбільш безпосередньо дух часу знайшов відображення у розвитку жанру ліричної мініатюри, в якому поєднувались інтонації пісень і танців різних народів, які населяли австрійську столицю. Відень привертав увагу наукових та творчих кіл «своїм цивілізованим незайманим простором», літературними, музичними, науковими досягненнями. У місті панувала атмосфера творчості та невимушеності.

У Відні відбувалось чимало знакових подій та символічних «зустрічей» в історії української музичної культури, зустрічей реальних та символічних. Саме у столиці Австро-Угорської імперії здобувала освіту значна частина української наукової та творчої еліти, щоб згодом повернутись до Відня послами свого народу до Віденського парламенту, стати державними, науковими та творчими діячами на батьківщині й за кордоном. Серед них — О. Барвінський, І. Горбачевський, І. Франко, І. Пулюй, З. Кузеля, О. Колесса, А. Вахнянин, С. Людкевич та багато інших. У другій половині XIX ст. Відень стає ареною боротьби за національне самовизначення європейських народів, які населяли імперію. Місто стало своєрідним плацдармом боротьби за національне самоусвідомлення та самоствердження і для українців, у середовищі яких у 60-ті роки XIX ст. активізувався громадсько-політичний та культурно-мистецький рух.

У Відні відбувались зустрічі, які згодом впливали на подальший хід розвитку української історії та культури. В австрійській столиці здобували освіту і досягали професійних вершин чимало представників української творчої

та наукової інтелігенції. Будучи представниками не титульної нації, вони не зрікались свого походження і більшою чи меншою мірою плекали свою національну ідентичність. До таких митців належить відомий у Відні музикознавець, композитор, видавець, архіваріус Товариства друзів музики при Віденській консерваторії, професор Віденської консерваторії, учень і друг Й. Брамса Євсей Мандичевський (1857–1929). У зарубіжних довідниках він постає як румун за походженням, оскільки народився і виріс у Чернівцях. Натомість інші джерела вказують на його походження з родини греко-католицького священника, що підтверджує українське коріння вченого. Є. Мандичевський протягом усього життя підтримував зв'язки з українськими колегами з Чернівців і насамперед зі своїм педагогом С. Воробкевичем. Крім того, у його власній композиторській творчості знаходимо хоріві твори на слова Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича та ін.

У Відні в 1879 р. у віці двадцяти двох років Є. Мандичевський стає хормейстером Віденської школи вокального мистецтва та архіваріусом Товариства друзів музики Віденської консерваторії. У цей самий рік він знайомиться з Й. Брамсом, що дало початок їхній тривалій дружбі. Й. Брамс активно підтримував молодого музиканта, зробив його своїм секретарем, а згодом розпорядником власної спадщини. Уже у 1897 р. Є. Мандичевський видав повне зібрання творів Й. Брамса. Згодом за участі українського митця виходить повне зібрання творів Й. Гайдна та 42-томне видання творів Ф. Шуберта, за яке Мандичевський отримує звання доктора Лейпцизького університету. У Віденській консерваторії він очолив кафедру контрапункту, викладав інструментознавство та історію музики. З-поміж інших учнем Є. Мандичевського був відомий піаніст та музичний редактор Артур Шнабель.

Є. Мандичевський увійшов в історію європейської музичної культури як редактор та видавець повного зібрання творів славетних віденців: Й. Гайдна, Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Й. Брамса. В особистому архіві музиканта у Відні й сьогодні є велика колекція творів Д. Бортнянського, яку він ретельно збирав та досліджував протягом усього життя, що засвідчує непересічний інтерес та любов митця до вітчизняної музичної спадщини. Життєвих та творчих шлях Є. Мандичевського є прикладом блискучої професійної кар'єри, яку досяг наш співвітчизник у Відні [2, 11]. Завдяки освіченості, наполегливості, порядності він здобув шану й довіру відомих представників західно-

європейської музичної культури, чим прославив власне ім'я, а загалом і той народ, до якого належав.

Початок ХХ ст. знаменує нову еру наукової та творчої діяльності «українських віденців» і значною мірою вона пов'язана з подіями Першої світової війни. На початку ХХ ст. у Віденському університеті здобуває освіту С. Людкевич, послом до Австрійського парламенту 1907 р. обирають О. Колессу, відомого українського вченого-фольклориста, у зв'язку із чим родина виїздить до Відня.

У 20-ті роки ХХ ст. Відень втрачає статус мистецької столиці Європи. Концертне життя міста стає менш активним, змінюється політична ситуація в країні. У цей період політичними емігрантами у Відні стали М. Грушевський, В. Липинський, В. Винниченко, С. Рудницький, Я. Окуневський, А. Крушельницький, Н. Нижанківський. У Відні також жили і навчалися піаністки Л. Колесса, С. Дністрянська, В. Божейко, Г. Левицька, митці І. Охримович, Р. Придаткевич, Лев і Стефа Туркевичі та ін.

Відень відіграв важливу роль у житті українсько-австрійського композитора Сергія Борткевича (1877–1952). В історії української музичної культури він виступає у чотирьох іпостасях: як піаніст-виконавець, композитор, симфонічний диригент та педагог. Як виконавець С. Борткевич сформувався на перетині двох піаністичних шкіл — Ф. Ліста й Т. Лешетицького, у вихованців яких він навчався, і достатньо активно гастролював Європою до 1914 р.

Витоки композиторського стилю С. Борткевича — творчість Ф. Шопена, Ф. Ліста, С. Рахманінова, П. Чайковського. Не відомо, чи був Борткевич знайомий з творчим методом М. Лисенка, хоча освіту він здобув слідом за великим українським композитором у консерваторії Імператорського музичного товариства, згодом у Лейпцизькій консерваторії. Він не вважав себе модерністом і не співвідносив власну творчість з жодним музичним стилем першої половини ХХ ст. Композитор стверджував, що створив власний стиль — «стиль Борткевича» [12].

Як диригент, С. Борткевич часто керував оркестром при виконанні власних інструментальних концертів. У творчому доробку композитора три концерти для фортепіано з оркестром (один з них для лівої руки), концерти для віолончелі, для скрипки з оркестром, Російська рапсодія для фортепіано з оркестром.

С. Борткевич-педагог протягом 1904–1914 рр. викладав у консерваторії Кліндворта-Шарвенка в Берліні, а восени 1945 р. був призначений директором майстер-класу Віден-

ської консерваторії, що дало змогу митцю реалізувати особистий творчий та педагогічний досвід, а також покращило матеріальне становище родини.

У життєписі С. Борткевича можна виділити два періоди, пов'язані з Віднем. Перший (у матеріалах Нідерландського музичного інституту в Гаазі він значиться як Австрійський) тривав з 1922 до 1928 р. із короткими виїздами до Парижа та Берліна. Незважаючи на складне матеріальне становище родини, період був надзвичайно плідним для композитора. Протягом цих років С. Борткевич створив: Концерт для скрипки з оркестром тв. 22, завершив цикл Етюдів-картин (новел) для фортепіано тв. 29, присвячених другові, піаністу Хуго ван Далену. Серед найбільш значимих творів першого віденського періоду — Другий фортепіанний концерт тв. 28 для лівої руки, створений на замовлення піаніста Пауля Відгенштейна. Прем'єра концерту відбулась 29 листопада 1923 р. у Відні, оркестром диригував Євген Пабст. У Відні С. Борткевич написав свій Третій концерт для фортепіано з оркестром тв. 32 «Per aspera Ad Astra». Прем'єра відбулась у Відні під керівництвом автора. Критики ставили цей твір в один ряд з фортепіанними концертами П. Чайковського, С. Рахманінова, О. Скребіна, Метнера [12].

У перший австрійський період відбулась зустріч С. Борткевича з відомою українською піаністкою Любкою Колесою, яка у Відні блискуче виконала Перший фортепіанний концерт композитора. Під враженням від знайомства та на знак подяки в 1924 р. С. Борткевич присвятив їй Три концертних вальси тв. 27. На чужині зустрілись співвітчизники (за походженням), які волею історії були розділені двома імперськими державами. Достеменно не відомо, чи С. Борткевич вважав себе українцем, проте в особистому альбомі Л. Колесси він залишив захопливий відгук німецькою мовою [5].

З 1935 р. С. Борткевич постійно живе у Відні (другий австрійський період тривав з 1933 до 1952 р.). У цей час родина зазнає значних матеріальних труднощів. З метою покращення матеріального становища С. Борткевич з російської мови на німецьку перекладає листування П. Чайковського з Надією фон Мекк. Листи були опубліковані в Лейпцигу в 1938 р. У роки Другої світової війни композитор пише один зі своїх шедеврів — Другу фортепіанну сонату тв. 60, яка вперше була виконана у листопаді 1942 р. у Відні. Голландська прем'єра у виконанні Хуго ван Далена відбулась у лютому 1944 р. в Амстердамі [12].

Друга світова війна трагічно відобразилась на долі Борткевича: значна частина його творів була знищена під час бомбардувань, і композитор втратив єдине джерело прибутку від продажу нот.

У лютому 1952 р. С. Борткевич відзначив 75-літній ювілей, з нагоди якого був влаштований святковий концерт. На концерті композитор диригував оркестром, виконуючи разом з Філісітас Каррер Перший фортепіанний концерт. Загалом урочистий мистецький вечір, на якому прозвучали кращі інструментальні твори С. Борткевича, мав великий успіх і підсумував творчий шлях музиканта.

Висновки. Отже, важливими дійовими особами у складній драматургії української історії наприкінці XIX — у першій половині XX ст. нарівні з персоналіями виступили також міста, мегаполіси, вітчизняні та західноєвропейські осередки духовної і матеріальної культури, в яких акумульовано здобутки європейської цивілізації. До таких міст належить Відень, де відбувалась багатоголоса драма історії, культур, народів, які його населяли. Місто збагатилося в результаті діяльності талановитих вчених, політиків, митців, представників різних культур, які увійшли в духовну структуру Відня. Місто також стало політичною столицею галицьких українців, простором для творчих і наукових звершень видатних українців, які збагатили історію європейської та вітчизняної науки і культури, стали послами української нації в Західній Європі.

Звісно, у Відні відбувались зустрічі, реальні та символічні, на відстані часу, проте неминучі та закономірні. Такі зустрічі в історії засвідчують її метаісторичний характер.

Євсевій Мандичевський та Сергій Борткевич — українські митці, музиканти, дійові особи вітчизняної історичної драми, представники різних поколінь та регіонів, об'єднані єдиним простором української культури, у житті яких відобразився трагічний шлях народу, відбулось «згортання історії у долю людини». За таких умов історія постає як «хроноструктура людської долі, пасіонарний процес розвитку особистості та здійснення її покликань» [3, 225].

Метаісторичний підхід значно розширює можливості традиційної методології, поглиблює процес пізнання за рахунок поєднання горизонталі часу та вертикалі духу, створення нової ціннісної системи координат у процесі осягнення надбань людства. Символічне розуміння минулого виокремлює найбільш значущі процеси та явища, стійкі в історичному часі, які піддаються переосмисленню, зіставленню, порівнянню, вимагають прочитання «тексту» подій, виявлення їх «підтексту», символічного тлумачення, що і є «смісловитим усвідомленням сущого».

Стаття продовжує цикл публікацій, у яких розкривається історія музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики в Україні як метаісторія, спонукає до подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА

1. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
2. Кияновська Л. Євсевій Мандичевський у музичній Україні. *Українська музика*. 2012. Ч. 1 (3). С. 38–47.
3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. К.: ПАРАПАН. 2003. 240 с.
4. Кримський С. Ранкові роздуми. К.: Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.
5. Любка Колесса, українська піаністка: Статті та матеріали; ред.-упор. Н. Кашкадамова, В. Бицька. Львів: Літопис, 2011. 460 с.
6. Олексюк О.М. Музична педагогіка: навч. посіб. К.: КНУКіМ, 2006. 188 с.
7. Проців Л. Історія музичної педагогіки в Україні: навч. посіб. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. 230 с.
8. Проців Л. Історія музичної педагогіки в Україні: нові виміри пізнання. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка*. Тернопіль, 2013. № 4. С. 81–86.
9. Проців Л. Музична педагогіка в Україні: зустрічі в історії. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2017. № 2. С. 73–77.
10. Черепанин М. Відень і українська музична культура другої половини XIX ст. — 1918 р. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССXXXII. Праці Музикознавчої комісії. Львів, 1996. С. 233–244.
11. Яцків О. Віденець родом із Буковини. *Мистецтво та освіта*. 1998. № 1. С. 61–63.
12. Sergei Bortkiewicz: his life and music. URL: <http://www.nederlandsmuziekinstituut.nl>

REFERENCES

1. Karas, H. (2012). Muzychna kultura ukrainskoi diaspory u svitovomu chasoprostori XX stolittia [Musical Culture of the Ukrainian Diaspora in the World Time and Space of the 20th century]. Ivano-Frankivsk, 1164 p. (in Ukrainian).
2. Kyianovska, L. (2012). Yevsevii Mandycheskyi u muzychnii ukrainitsi. [Eusebius Mandichevsky in Musical Ukrainian Studies]. *Ukrainska muzyka*, Ch.1 (3), pp. 38–47 (in Ukrainian).
3. Krymskyi, S. (2003). Zapyty filosofskykh smysliv [Enquiries of Philosophical Meanings]. Kyiv: Vyd. PARAPAN, 240 p. (in Ukrainian).
4. Krymskyi, S. (2009). Rankovi rozdumy [Morning Reflections]. K.: Maisternia Biletskykh, 120 p. (in Ukrainian).
5. Liubka Kolessa, ukrainska pianistka (2011). [Lyubka Kolessa, Ukrainian pianist]. Statti ta materialy, red.-upor. N. Kashkadamova, V. Bobytska, Lviv: Litopys, 460 (in Ukrainian).
6. Oleksiuk, O. (2006). Muzychna pedahohika: navchalnyi posibnyk [Music pedagogy: tutorial]. K.: KNUKiM, 188 p. (in Ukrainian).
7. Protsiv, L. (2013). Istoriia muzychnoi pedahohiky v Ukraini: navchalnyi posibnyk [History of Music Pedagogy in Ukraine: tutorial]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 230 (in Ukrainian).
8. Protsiv, L. (2013). Istoriia muzychnoi pedahohiky v Ukraini: novi vymiry piznannia. [History of Music Pedagogy in Ukrain: new dimensions and cognition]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka*, Serii: *Pedagogika*, Ternopil, 4. 81–86 (in Ukrainian).
9. Protsiv, L. (2017). Muzychna pedahohika v Ukraini: zustrichi v istorii. [Music Pedagogy in Ukraine: Meetings in History]. *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi*, 2, 73–77 (in Ukrainian).
10. Cherepanyn, M. (1996). Viden i ukrainska muzychna kultura druhoi polovyny XIX st. — 1918 r. [Vienna and Ukrainian Musical Culture of the second half of the 19th century — 1918]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, Tom CCXXXII, Pratsi muzykoznavchoi komisii, Lviv, 233–244 (in Ukrainian).
11. Iatskiy, O. (1998). Videnets rodom iz Bukovyny. [Bukovinian resident of Vienna]. *Mystetstvo ta osvita*, 1, 61–63 (in Ukrainian).
12. Sergei Bortkiewicz: his life and music. [Electronic resource] (in Ukrainian). <http://www.nederlandsmuziekinstituut.nl>

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019 р.

Прийнято до друку 01.07.2019 р.